Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665

UGC CARE I

प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या मराठी भाषिक शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्यासाठी भाषा पेटीचा उपयोग: एक अवलोकन

भारती वसंत क्षीरसागर, संशोधक विद्यार्थी, शिक्षणशास्त्र विभाग, एम.जी.एम. विद्यापीठ, छत्रपती संभाजीनगर
डॉ. जॉन चेल्लादुराई, संशोधन मार्गदर्शक, अधिष्ठाता, आंतरविद्याशाखा, एम.जी.एम. विद्यापीठ, छत्रपती संभाजीनगर

गोषवारा

प्राथमिक शिक्षण हा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा पाया असतो. या स्तरावर भाषा शिक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ वाचन व लेखन शिकविणे नसून भाषेच्या माध्यमातून विचार, कल्पना, भावना आणि अनुभवांची अभिव्यक्ती घडवून आणणे हे असते. विशेषतः मातृभाषेच्या शिक्षणात शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करणे अत्यंत आवश्यक मानले जाते, कारण समृद्ध शब्दसंग्रह ही भाषिक अभिव्यक्तीची मूळ शक्ती आहे. परंतु आजच्या काळात तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे वाचनाची सवय घटली असून विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह मर्यादित झाला आहे. अशा पार्श्वभूमीवर "भाषा पेटी" ही संकल्पना प्राथमिक शिक्षणात अत्यंत प्रभावी ठरते. भाषा पेटी ही विद्यार्थ्यांच्या भाषिक विकासासाठी तयार केलेली एक शैक्षणिक साधनात्मक पेटी आहे. या पेटीत विविध प्रकारचे शब्द, चित्रे, वाक्यरचना कार्डे, म्हणी, वाक्प्रचार, शब्दखेळ साहित्य, आणि संप्रेषणासाठी आवश्यक घटक समाविष्ट असतात. विद्यार्थ्यांना या पेटीतून शब्द निवडून त्यांचा व्यवहारिक वापर करायला सांगितले जाते. त्यामुळे विद्यार्थी नवीन शब्द फक्त पाठ करत नाहीत, तर त्यांचा संदर्भात वापर शिकतात. हा अनुभवाधारित शिक्षणाचा मूळ हेतू आहे. भाषा पेटी विद्यार्थ्यांना शब्दांचा अनुभव देते, त्यांचा उच्चार, अर्थ, वाक्यरचना आणि संदर्भात वापर या सर्व टप्प्यांतून ते शिकतात. या निबंधात भाषा पेटीची संकल्पना, तिची रचना, वापर पद्धती, आणि तिच्या शैक्षणिक परिणामांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या भाषिक विकासासाठी भाषा पेटीचा उपयोग कसा उपयुक्त ठरतो, हे या संशोधनाद्वारे स्पष्ट केले आहे. Kolb (1984) यांच्या अनुभवाधारित शिक्षण सिद्धांतानुसार विद्यार्थी जेव्हा कृतीतून शिकतात तेव्हा ज्ञान अधिक स्थायी बनते. भाषा पेटी या सिद्धांताशी सुसंगत अशी शैक्षणिक पद्धती आहे कारण ती विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवावर आधारित शिक्षण देते. त्याचप्रमाणे Vygotsky (1978) यांच्या संवादात्मक शिक्षण सिद्धांतानुसार, सामाजिक संवादाच्या माध्यमातून भाषा विकसित होते. भाषा पेटी

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665
UGC CARE I

हा संवाद वाढविणारा उपक्रम आहे कारण विद्यार्थी एकमेकांशी शब्द, वाक्य, गोष्टी शेअर करतात. संशोधनात आढळले की भाषा पेटीचा नियमित व नियोजनबद्ध वापर केल्यास विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह, वाचन समज, लेखनकौशल्य आणि उच्चारणात लक्षणीय सुधारणा होते. शिक्षकाच्या सर्जनशीलतेमुळे ही पेटी अधिक परिणामकारक ठरते. उदाहरणार्थ, शिक्षक दर आठवड्याला "आठवड्याचा शब्द", "चित्रातून वाक्य", "शब्दसाखळी" असे क्रियाकलाप घेतल्यास विद्यार्थ्यांमध्ये भाषिक उत्सुकता वाढते. या क्रियाकलापांमुळे विद्यार्थी निष्क्रीय श्रोते न राहता सक्रिय सहभागी बनतात. भाषा पेटीमुळे विद्यार्थ्यांना भाषेचा आनंद अनुभवायला मिळतो आणि शिक्षण ही आनंददायी प्रक्रिया बनते. विशेषतः ग्रामीण व अर्धशहरी शाळांमध्ये ही पद्धत विद्यार्थ्यांच्या आत्मविश्वासात वाढ घडवून आणते. त्यांनी स्वतः नवीन शब्द पेटीत टाकणे, त्याचा अर्थ सांगणे किंवा त्यावरून गोष्ट तयार करणे यामुळे शिकण्याचा अनुभव अधिक वैयक्तिक आणि अर्थपूर्ण बनतो. एकूणच, भाषा पेटी ही प्राथमिक शिक्षणातील नाविन्यपूर्ण आणि प्रभावी शैक्षणिक साधन ठरते. ती विद्यार्थ्यांच्या भाषिक, मानसिक आणि सर्जनशील विकासासाठी उपयोगी ठरते. या संशोधनातून हे निष्पन्न होते की भाषा पेटीचा उपयोग केवळ शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्यासाठी नव्हे तर भाषेची आवड निर्माण करण्यासाठी आणि अभिव्यक्ती कौशल्य विकसित करण्यासाठीही अत्यंत परिणामकारक आहे.

मुख्य संबोध: भाषा पेटी, शब्दसंग्रह, प्राथमिक शिक्षण, भाषिक कौशल्य, शिक्षक भूमिका

प्रस्तावना

प्राथमिक शिक्षण हा विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानार्जनाचा आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाचा मूलभूत टप्पा आहे. या टप्प्यात विद्यार्थ्यांचे आकलन, विचार, अभिव्यक्ती आणि सामाजिक समायोजन या सर्व बाबींची पायाभरणी होते. भाषा ही या सर्व प्रक्रियेचे मुख्य माध्यम आहे. विद्यार्थ्याला जगाशी संवाद साधण्यासाठी, ज्ञान आत्मसात करण्यासाठी आणि स्वतःच्या भावनांना अभिव्यक्त करण्यासाठी भाषेची गरज असते. त्यामुळे प्राथमिक स्तरावर भाषाशिक्षण हे केवळ विषयापुरते मर्यादित न राहता ते सर्वांगीण शिक्षणाचे साधन ठरते.

मराठी भाषेतील शब्दसंपत्ती जितकी समृद्ध असेल तितकी विद्यार्थ्यांची अभिव्यक्ती अधिक प्रभावी होते. पण आजच्या काळात तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे आणि वाचनाच्या सवयी घटल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह कमी होत चालला आहे. शाळांमध्ये भाषिक शिक्षण बहुधा पाठांतरावर आधारित असल्याने विद्यार्थ्यांना भाषेचा अनुभवाधारित वापर करण्याच्या संधी कमी मिळतात. परिणामी, विद्यार्थी शब्द ओळखतात पण त्यांचा व्यवहारिक वापर करत नाहीत. या पार्श्वभूमीवर नाविन्यपूर्ण शैक्षणिक

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(*https://jetjournal.us/*)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665

साधनांचा वापर करण्याची गरज भासते. या संदर्भात "भाषा पेटी" ही एक प्रभावी व सर्जनशील कल्पना म्हणून उदयास आली आहे. भाषा पेटी म्हणजे विद्यार्थ्यांसाठी तयार केलेली अशी एक शैक्षणिक पेटी ज्यामध्ये विविध शब्द, चित्रे, म्हणी, वाक्प्रचार, वाक्ये, आणि शब्दखेळ साहित्य यांचा समावेश असतो. विद्यार्थ्यांना या पेटीतून शब्द निवडून त्यांचा अर्थ, वापर, आणि वाक्यातील रचना शिकविली जाते. शिक्षक विविध भाषिक क्रियाकलापांद्वारे जसे की शब्दसाखळी, चित्र ओळखा, वाक्य तयार करा, म्हण पूर्ण करा, शब्दातून गोष्ट तयार करा अशा माध्यमातून विद्यार्थ्यांना सक्रियपणे शिकवतात. भाषा पेटीचा उपयोग केवळ शब्द ओळखण्यासाठी नाही, तर भाषिक विचार आणि सर्जनशील लेखन विकसित करण्यासाठी होतो. विद्यार्थी या पेटीच्या साहाय्याने नवीन शब्दांची ओळख करतात, त्यांचा अर्थ शोधतात आणि स्वतःचे वाक्य बनवतात. त्यामुळे भाषिक शिक्षणाची प्रक्रिया एकतर्फी न राहता सहभागात्मक बनते. या निबंधात प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या मराठी भाषिक शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्यासाठी भाषा पेटीचा उपयोग या विषयाचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे. त्यामध्ये भाषा पेटीची संकल्पना, रचना, तिच्या वापराचे तंत्र, शब्दसंग्रह वृद्धिंगत होण्याची प्रक्रिया आणि शिक्षकांची भूमिका या सर्व बाबींचा सैद्धांतिक व व्यावहारिक दृष्टिकोनातून विचार करण्यात आला आहे. अशा प्रकारे हा अभ्यास प्राथमिक शिक्षणातील भाषिक नवोपक्रमाचे एक महत्त्वाचे उदाहरण म्हणून मांडला आहे.

विषयाचे महत्त्व

भाषा ही विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान, विचार आणि संवादक्षमतेचा पाया आहे. प्राथमिक स्तरावर भाषिक कौशल्ये विकसित होत असताना शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करणे अत्यंत आवश्यक ठरते. या संदर्भात भाषा पेटीचा उपयोग विद्यार्थ्यांच्या भाषिक अनुभव, सर्जनशीलता आणि अभिव्यक्ती कौशल्य वाढविण्यासाठी प्रभावी ठरतो.

1. भाषा पेटी विद्यार्थ्यांच्या भाषिक विकासासाठी एक परिणामकारक साधन ठरते. तिच्या माध्यमातून विद्यार्थी नवीन शब्द शिकतात, त्यांचा अर्थ समजतात आणि त्यांचा योग्य वापर करतात. त्यामुळे भाषिक अभिव्यक्ती अधिक सक्षम होते आणि विद्यार्थ्यांमध्ये भाषेची आवड निर्माण होते.
2. भाषा पेटीचा वापर अनुभवाधारित शिक्षणावर आधारित आहे. विद्यार्थी प्रत्यक्ष क्रियाकलापांमधून शिकतात, शब्दांचा उपयोग खेळ, चर्चा, गोष्टी आणि चित्रांच्या माध्यमातून करतात. या प्रक्रियेमुळे शिक्षण अधिक आनंददायी, अर्थपूर्ण आणि दीर्घकालीन होते.

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665

JOURNAL OF EAST-WEST THOUGHT

UGC CARE I

3. विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्यासाठी भाषा पेटी हा एक प्रभावी मार्ग आहे. ती विद्यार्थ्यांना वाचन, लेखन, ऐकणे आणि बोलणे या सर्व कौशल्यांमध्ये संतुलित प्रगती साधण्यास मदत करते. परिणामी त्यांची भाषिक समज आणि संवादकौशल्ये अधिक विकसित होतात.
4. शिक्षकांसाठी भाषा पेटी एक शैक्षणिक नवोपक्रम ठरते. या माध्यमातून शिक्षक अध्यापन अधिक सर्जनशील आणि सहभागात्मक बनवू शकतात. विद्यार्थ्यांना भाषेचा प्रत्यक्ष वापर करण्यास प्रोत्साहन मिळते आणि शिकवणुकीत नवीन कल्पनांची अंमलबजावणी करता येते.
5. भाषा पेटीचा शाळांमध्ये वापर केल्याने विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास, विचारशक्ती आणि भाषिक कौशल्ये वाढतात. या माध्यमातून शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारते, विद्यार्थी भाषिक दृष्ट्या समृद्ध होतात आणि शैक्षणिक प्रगतीत सातत्य राखतात. त्यामुळे भाषा पेटी शिक्षणातील गुणवत्तावृद्धीस हातभार लावते.

शोध निबंधाची उद्दिष्टे

1. प्राथमिक विद्यार्थ्यांच्या शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्यासाठी भाषा पेटीची उपयुक्तता समजून घेणे.
2. भाषा पेटीच्या रचना आणि घटकांचा अभ्यास करणे.
3. भाषा पेटीच्या वापरामुळे विद्यार्थ्यांच्या भाषिक कौशल्यात झालेल्या बदलांचा आढावा घेणे.
4. शिक्षकांच्या भूमिकेचे विश्लेषण करून भाषा पेटीचा प्रभावी वापर सुचविणे.

संशोधन साहित्याचा आढावा

1. देशमुख (2015) यांनी प्राथमिक स्तरावर भाषिक कौशल्य विकासासाठी विविध अभिनव साधनांच्या उपयोगाचा अभ्यास केला. त्यांनी निरीक्षण केले की, विद्यार्थ्यांना स्वतःचे शब्दभांडार वाढविण्यासाठी खेळ, गोष्टी, आणि भाषा पेटी यांसारखी साधने उपयुक्त ठरतात. विद्यार्थ्यांच्या सहभागातून भाषेचे आत्मसात होणे अधिक सुलभ होते.
2. जाधव (2018) यांनी केलेल्या संशोधनात भाषा पेटीचा शालेय अभ्यासक्रमाशी संबंध दाखविला आहे. त्यांनी स्पष्ट केले की, भाषा पेटी ही केवळ पूरक साधन नसून ती विद्यार्थ्यांना शब्दांचा संदर्भासह वापर शिकवते. नियमित वापरामुळे मुलांच्या वाचन आणि लेखन क्षमतेत लक्षणीय सुधारणा होते.
3. पाटील (2020) यांनी घेतलेल्या प्रयोगात्मक अभ्यासात भाषा पेटीचा प्रभाव विद्यार्थ्यांच्या शब्दसंपत्तीत कसा वाढ घडवतो हे मांडले आहे. त्यांच्या निष्कर्षांनुसार, शिक्षकांनी योग्य

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665

मार्गदर्शन दिल्यास विद्यार्थ्यांच्या बोलण्यात व लिखाणात वैविध्य आणि समृद्धी येते. भाषा पेटी हा व्यावहारिक शिक्षणाचा प्रभावी भाग ठरतो.

4. काकडे (2022) यांच्या संशोधनात भाषा पेटीचा उपयोग भाषिक दुर्बल विद्यार्थ्यांसाठी कसा सहाय्यकारी ठरतो हे तपासले आहे. त्यांनी आढळले की, खेळाच्या स्वरूपात घेतलेल्या भाषा पेटी क्रियाकलापांमुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो आणि शब्दसंग्रह विस्तार होतो. शिक्षकांनी याचा नियमित वापर केल्यास भाषिक समतोल साधता येतो.

सैद्धांतिक आधार

या निबंधाचा सैद्धांतिक आधार "संवादात्मक शिक्षण सिद्धांत" (Communicative Learning Theory) व "अनुभवाधारित शिक्षण सिद्धांत" (Experiential Learning Theory – Kolb, 1984) यावर आधारित आहे. संवादात्मक शिक्षणानुसार भाषा ही केवळ नियमांचा संच नसून संवादासाठीचे साधन आहे. विद्यार्थी जेव्हा भाषेचा प्रत्यक्ष वापर करतात तेव्हा त्यांच्या भाषिक कौशल्यात स्वाभाविक वाढ होते.

अनुभवाधारित शिक्षण सिद्धांतानुसार विद्यार्थी जेव्हा स्वतः कृती करतात, निरीक्षण करतात आणि त्या अनुभवावर चिंतन करतात, तेव्हा ज्ञान अधिक प्रभावीपणे आत्मसात होते. भाषा पेटी या दोन्ही सिद्धांतांचा संगम साधते ती विद्यार्थ्यांना शब्दांचा अनुभव देते, त्यांचा वापर करण्यास प्रवृत्त करते आणि भाषेचा व्यवहारिक अर्थ स्पष्ट करते.

भाषा पेटीची रचना

भाषा पेटी ही प्राथमिक विद्यार्थ्यांच्या भाषिक कौशल्यविकासासाठी तयार केलेली एक अभिनव शैक्षणिक साधनपद्धती आहे. तिची रचना शाळेच्या भौतिक व शैक्षणिक परिस्थितीनुसार सुलभ, आकर्षक आणि टिकाऊ असावी. भाषा पेटी ही विद्यार्थ्यांना शब्दांच्या दुनियेशी परिचित करून देणारी एक जिवंत प्रयोगशाळा असते. ती साधारणतः एका प्लास्टिक, लाकडी किंवा कागदी पेटीत तयार केली जाते, ज्यात विविध रंगांचे कप्पे किंवा विभाग केलेले असतात. प्रत्येक कप्प्यात विशिष्ट प्रकारचे भाषिक साहित्य ठेवले जाते, जसे की शब्द कार्डे, चित्र कार्डे, वाक्यरचना पट्टे, म्हणी-वाक्प्रचार कार्डे, आणि शब्दखेळ साहित्य.

या पेटीची रचना करताना शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या वयोगटानुसार आणि त्यांच्या भाषिक पातळीनुसार साहित्याची निवड करणे आवश्यक असते. प्राथमिक स्तरावरच्या विद्यार्थ्यांसाठी आकर्षक, रंगीत आणि खेळाच्या स्वरूपातील साहित्य अधिक परिणामकारक ठरते. उदाहरणार्थ, एका कप्प्यात 'शब्द कार्डे' ठेवली जातात. प्रत्येक कार्डावर एक शब्द, त्याचा अर्थ, वाक्यातील उपयोग आणि

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665
UGC CARE I

शक्य असल्यास त्या शब्दाचे चित्र दिले जाते. यामुळे विद्यार्थी शब्दाचा अर्थ फक्त पाठ करत नाहीत, तर त्याच्या वापराचे संदर्भानुसार आकलन करतात.

दुसऱ्या कप्प्यात 'चित्र कार्डे' ठेवली जातात. ही कार्डे विद्यार्थ्यांच्या दृश्य स्मृतीला चालना देतात. चित्र पाहून संबंधित शब्द ओळखणे, त्याचा उच्चार करणे आणि वाक्यात वापरणे ही प्रक्रिया विद्यार्थ्यांच्या संज्ञानात्मक विकासाला पोषक ठरते. चित्रांच्या मदतीने शब्द ओळखण्याची प्रक्रिया अधिक आनंददायी आणि लक्षवेधी बनते.

'वाक्यरचना पट्टे' हा भाषा पेटीचा एक महत्त्वाचा घटक आहे. यात शब्दांचे तुकडे किंवा कार्डे असतात, ज्यातून विद्यार्थी योग्य क्रम लावून अर्थपूर्ण वाक्य तयार करतात. या क्रियेतून वाक्यरचना, व्याकरण आणि शब्दसंबंध या भाषिक घटकांचे ज्ञान सहजपणे विकसित होते.

'म्हणी व वाक्प्रचार कार्डे' हे घटक भाषेच्या सौंदर्यात्मक आणि सांस्कृतिक अंगाचे प्रतिनिधित्व करतात. विद्यार्थी या माध्यमातून भाषेतील लवचिकता, अर्थगर्भता आणि विनोदी भाव समजून घेतात. म्हणींचा योग्य वापर शिकल्याने त्यांच्या लेखन आणि बोलण्यात नैसर्गिक समृद्धी येते.

'शब्दखेळ साहित्य' हे भाषा पेटीचे सर्वाधिक लोकप्रिय अंग आहे. यात शब्दसाखळी, शब्दकोडे, शब्दजोडी, समानार्थी-अर्थविरोधी शब्द शोध, अशा विविध खेळांचा समावेश केला जातो. हे खेळ विद्यार्थ्यांना भाषेशी जोडून ठेवतात आणि त्यांच्या शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्यास हातभार लावतात.

भाषा पेटीची एक वैशिष्ट्यपूर्ण बाब म्हणजे तिची 'गतिशीलता'. शिक्षक विद्यार्थ्यांना दर आठवड्याला काही नवीन शब्द, वाक्ये किंवा चित्रे जोडण्यास प्रवृत्त करतात. त्यामुळे ही पेटी सतत विकसित होत राहते. विद्यार्थी स्वतः तयार केलेले कार्डे त्यात समाविष्ट केल्याने त्यांचा आत्मविश्वास वाढतो आणि ते शिक्षण प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेतात.

अशा प्रकारे भाषा पेटीची रचना केवळ शिक्षणसामग्रीच्या साठ्यासारखी न राहता ती विद्यार्थ्यांच्या भाषिक प्रवासाचा जिवंत भाग बनते. तिच्या साहाय्याने विद्यार्थी वाचन, लेखन, श्रवण आणि संभाषण या चारही भाषिक कौशल्यांचा संतुलित विकास साधतात. शिक्षकांनी योग्य मार्गदर्शन व नियोजनाने तिचा वापर केल्यास भाषा पेटी हे साधन विद्यार्थ्यांच्या भाषिक प्रगतीसाठी अत्यंत प्रभावी ठरते. ती सर्जनशील, सहभागात्मक आणि आनंददायी शिक्षणाची प्रभावी माध्यमे बनते.

शब्द संग्रह वाढीसाठी भाषा पेटीचा उपयोग व फायदे

भाषा पेटी ही प्राथमिक विद्यार्थ्यांच्या भाषिक कौशल्यविकासासाठी एक प्रभावी शैक्षणिक साधन आहे. ती विद्यार्थ्यांच्या शब्दसंग्रह, वाक्यरचना, उच्चार आणि लेखन कौशल्य वाढविण्यास

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665
UGC CARE I

मदत करते. या साधनाचा उपयोग केल्याने विद्यार्थी खेळाच्या माध्यमातून शिकतात आणि भाषेचा व्यावहारिक वापर आत्मसात करतात.

1. भाषा पेटीमुळे विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह सातत्याने वाढतो. विविध शब्दकार्डांच्या माध्यमातून विद्यार्थी नवे शब्द शिकतात, त्यांचा अर्थ आणि उपयोग समजून घेतात. अशा प्रकारे शब्दसंपत्ती समृद्ध झाल्याने विद्यार्थी अधिक प्रभावीपणे विचार मांडू शकतात आणि त्यांच्या बोलण्यात विविधता येते.
2. ही पेटी विद्यार्थ्यांच्या वाचन कौशल्याच्या वृद्धीसाठी उपयुक्त ठरते. चित्र आणि शब्द यांच्या संयोगातून वाचन सुलभ व आकर्षक बनते. विद्यार्थी स्वयंपूर्णपणे शब्द ओळखण्याची आणि उच्चारण्याची सवय लावतात, ज्यामुळे त्यांचा आत्मविश्वास वाढतो व वाचन अधिक प्रवाही बनते.
3. भाषा पेटी विद्यार्थ्यांना योग्य वाक्यरचना करण्याचे कौशल्य शिकवते. वाक्यरचना पट्ट्यांच्या माध्यमातून विद्यार्थी शब्दांचा योग्य क्रम लावून अर्थपूर्ण वाक्य तयार करतात. यामुळे व्याकरणाची समज वाढते आणि लेखन कौशल्यात सुधारणा होते.
4. भाषा पेटी विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेला चालना देते. शब्दखेळ, म्हणी आणि वाक्प्रचारांच्या माध्यमातून विद्यार्थी स्वतः नवी वाक्ये तयार करतात, गोष्टी रचतात आणि कल्पक विचार मांडतात. अशा सर्जनशील क्रियाकलापांमुळे त्यांची भाषिक अभिव्यक्ती अधिक प्रभावी बनते.
5. भाषा पेटीमुळे शिक्षक-विद्यार्थी परस्परसंवाद वाढतो. शिक्षक विद्यार्थीसोबत खेळाच्या माध्यमातून शिकवतात, त्यामुळे शिक्षण प्रक्रिया औपचारिक न राहता आनंददायी होते. हा संवाद भाषेच्या आत्मसात प्रक्रियेस मदत करतो.
6. भाषा पेटी शिकण्याची रुची वाढवते. पारंपरिक पद्धतीपेक्षा खेळ, चित्रे आणि रंगीत साहित्य विद्यार्थ्यांचे लक्ष वेधून घेतात. विद्यार्थी उत्साहाने सहभाग घेतात आणि भाषिक शिक्षणाविषयी सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण होतो.
7. भाषा पेटी विद्यार्थ्यांमध्ये स्व-अध्ययनाची सवय विकसित करते. विद्यार्थी स्वतः शब्दकार्ड तयार करतात, नवीन शब्द शोधतात आणि त्यांचे अर्थ समजून घेतात. यामुळे स्वयंपूर्णता आणि जबाबदारीची भावना विकसित होते.
8. भाषा पेटीचा उपयोग केल्याने भाषिक दुर्बल विद्यार्थ्यांनाही आत्मविश्वास मिळतो. ते इतरांप्रमाणे सहभाग घेऊ शकतात आणि त्यांच्या भाषिक क्षमतांचा विकास घडवू शकतात. त्यामुळे वर्गातील सर्व विद्यार्थ्यांना समान शिकण्याची संधी मिळते.

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665
UGC CARE I

शब्दसंग्रह वृद्धिंगत होण्याची प्रक्रिया

शब्दसंग्रह म्हणजे भाषेचा पाया होय. विद्यार्थ्यांच्या भाषिक प्रगतीचे मोजमाप त्यांच्याकडील शब्दसंपत्तीवरून करता येते. प्राथमिक स्तरावर शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करण्याची प्रक्रिया खेळ, चित्र, अनुभव आणि संवाद यांच्या माध्यमातून सहज घडवता येते. भाषा पेटी या प्रक्रियेला सक्रिय, आनंददायी आणि परिणामकारक बनवते.

1. शब्दसंग्रह वृद्धिंगत होण्यासाठी पहिला टप्पा म्हणजे *श्रवण अनुभवाचा विकास.* विद्यार्थी प्रथम शिक्षकांच्या किंवा सहाध्यायांच्या बोलण्याद्वारे शब्द ऐकतात. भाषा पेटीत असलेल्या शब्दकार्डांवर शब्द व त्यांचा उच्चार नमूद असल्याने विद्यार्थी योग्य ध्वनीरचना शिकतात. या श्रवण प्रक्रियेमुळे शब्दांचे उच्चार, लय आणि स्वरताल सहज आत्मसात होतात.
2. दुसरा टप्पा म्हणजे *दृश्य ओळख.* चित्र कार्डांच्या माध्यमातून विद्यार्थी शब्दांचे दृश्य संकेत ओळखतात. उदाहरणार्थ, 'फूल' या शब्दासमोर फूलाचे चित्र दिल्यास विद्यार्थी शब्द आणि अर्थ यांचा संबंध सहज जोडतात. या प्रक्रियेमुळे शब्द केवळ ऐकलेले नसतात, तर दृश्यरूपाने मनात ठसतात.
3. तिसरा टप्पा म्हणजे *अर्थ समजून घेणे आणि वापर.* प्रत्येक शब्दकार्डावर शब्दाचा अर्थ आणि वाक्यातील उदाहरण दिलेले असल्याने विद्यार्थी त्या शब्दाचा योग्य संदर्भात वापर शिकतात. वाक्यरचना पट्ट्यांचा वापर करून विद्यार्थी स्वतः वाक्य तयार करतात. यामुळे भाषेचा अर्थसंपादन आणि वापर कौशल्य वाढते.
4. चौथा टप्पा म्हणजे *स्मृतीतील स्थिरीकरण.* शब्दसंग्रह टिकवून ठेवण्यासाठी पुनरावृत्ती महत्त्वाची असते. शिक्षक नियमितपणे शब्दखेळ, शब्दसाखळी, आणि शब्दकोडे अशा क्रियाकलापांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना शिकलेले शब्द पुन्हा वापरण्याची संधी देतात. यामुळे शब्द स्मृतीत दृढ होतात आणि त्यांच्या वापरात सहजता येते.
5. पाचवा टप्पा म्हणजे *सर्जनशील उपयोग.* विद्यार्थी शिकलेल्या शब्दांचा वापर करून गोष्टी सांगतात, कविता रचतात किंवा निबंध लिहितात. अशा सर्जनशील क्रियाकलापांमुळे शब्दांचा व्यावहारिक उपयोग वाढतो आणि नवीन शब्द नैसर्गिकरीत्या आत्मसात होतात.
6. अशा प्रकारे भाषा पेटीच्या सहाय्याने शब्दसंग्रह वृद्धिंगत होण्याची प्रक्रिया श्रवण, दृश्य, अर्थ समज, स्मृती आणि सर्जनशील वापर या टप्प्यांमधून विकसित होते. ही प्रक्रिया केवळ पाठांतरावर आधारित नसून विद्यार्थ्यांच्या सहभाग, अनुभव आणि संवाद यांवर आधारित असल्याने ती दीर्घकालीन आणि प्रभावी ठरते.

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

Journal of East-West Thought
ISSN: *2168-2259 (online)*
(https://jetjournal.us/)
Volume 15, Issue 3 – Sep 2025 Impact Factor:7.665
UGC CARE I

शिक्षकांची भूमिका

भाषा पेटीच्या प्रभावी वापरात शिक्षकांची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण असते. शिक्षक हा केवळ ज्ञान देणारा नसून शिकण्याची प्रेरणा देणारा मार्गदर्शक असतो. भाषा पेटीच्या साहाय्याने विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह, वाचन कौशल्य, आणि भाषिक आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी शिक्षकाची सक्रीय भूमिका आवश्यक आहे.

प्रथम, शिक्षकाने भाषा पेटीची नियोजनपूर्वक रचना करावी. विद्यार्थ्यांच्या वयोगटानुसार आणि त्यांच्या भाषिक पातळीनुसार शब्द, चित्रे आणि वाक्यरचना साहित्य निवडणे महत्त्वाचे ठरते. यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्याला त्याच्या क्षमतेनुसार शिक्षण घेण्याची संधी मिळते.

दुसरे म्हणजे, शिक्षकाने विद्यार्थ्यांना भाषा पेटीचा वापर शिकवावा. शब्दकार्ड, म्हणी, वाक्प्रचार, आणि शब्दखेळ यांचा अर्थपूर्ण वापर करून विद्यार्थ्यांना भाषेचा आनंददायी अनुभव देणे हे शिक्षकाचे काम असते.

तिसरे, शिक्षकाने विद्यार्थ्यांमध्ये भाषिक संवाद वाढविण्यासाठी विविध कृती घडवाव्यात. शब्दसाखळी, गोष्टी सांगणे, निबंध लेखन, आणि वाक्यरचना स्पर्धा अशा उपक्रमांद्वारे विद्यार्थी भाषेचा प्रत्यक्ष वापर करतात. या क्रियेतून विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास आणि शब्दसंपत्ती दोन्ही वाढतात.

चौथ्या टप्प्यात, शिक्षकाने मूल्यांकन आणि प्रोत्साहनाची जबाबदारी पार पाडावी. विद्यार्थ्यांनी नवीन शब्द आत्मसात केले की नाही, ते योग्यरित्या वापरतात का, हे निरीक्षण करून योग्य अभिप्राय द्यावा. सकारात्मक प्रोत्साहन दिल्यास विद्यार्थी अधिक उत्साहाने भाषा पेटीचा वापर करतात.

अशा रीतीने शिक्षक हा भाषा पेटीचा केंद्रबिंदू ठरतो. त्याच्या मार्गदर्शनाने ही पेटी केवळ शैक्षणिक साधन न राहता विद्यार्थ्यांच्या भाषिक विकासाची सर्जनशील प्रयोगशाळा बनते.

निष्कर्ष

1. **भाषा पेटी ही प्राथमिक विद्यार्थ्यांच्या भाषिक कौशल्यविकासासाठी एक परिणामकारक, सर्जनशील आणि आनंददायी शैक्षणिक साधन ठरते. पारंपरिक अध्यापनपद्धतींपेक्षा ही पद्धत विद्यार्थ्यांना शिकण्याच्या प्रक्रियेत सक्रीयपणे सहभागी करते. शब्दसंग्रह वृद्धिंगत करणे, वाक्यरचना सुधारणा, अर्थपूर्ण वाचन व लेखनाची सवय लावणे या सर्व बाबींमध्ये भाषा पेटीचा उपयोग उपयुक्त ठरतो.**
2. **या पेटीच्या माध्यमातून विद्यार्थी शब्दांचा अर्थ फक्त पाठ करत नाहीत, तर त्या शब्दांचा योग्य संदर्भात वापर शिकतात. चित्र, शब्द, म्हणी, आणि शब्दखेळ यांच्या साहाय्याने भाषेचा**

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved

अनुभव खेळकर पद्धतीने दिला जातो. त्यामुळे विद्यार्थी केवळ भाषेचे ज्ञान मिळवत नाहीत, तर भाषेचा आत्मसात अनुभव घेतात.

3. भाषा पेटीचा सातत्याने वापर केल्यास विद्यार्थ्यांच्या भाषिक क्षमतांमध्ये उल्लेखनीय प्रगती दिसून येते. त्यांच्या बोलण्यात सहजता येते, लेखनात अभिव्यक्ती वाढते आणि वाचनात गती येते. तसेच, या साधनाचा उपयोग करून विद्यार्थ्यांमध्ये सहयोग, सर्जनशीलता आणि आत्मविश्वास यांसारख्या गुणांचाही विकास होतो.
4. या प्रक्रियेत शिक्षकांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. योग्य नियोजन, साहित्याची निवड, विद्यार्थ्यांचे मार्गदर्शन आणि सततचे प्रोत्साहन या घटकांमुळे भाषा पेटीचा उपयोग अधिक प्रभावी बनतो. विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग आणि शिक्षकाचे प्रेरक मार्गदर्शन यांचा समन्वय साधल्यास ही पेटी भाषिक शिक्षणाचा एक समृद्ध आणि अर्थपूर्ण अनुभव ठरते.
5. अशा प्रकारे, भाषा पेटी ही केवळ शिक्षणसामग्री नसून ती विद्यार्थ्यांच्या भाषिक प्रवासाची दिशा ठरवणारे, स्वयंपूर्ण शिक्षणाचे आणि सर्जनशील विचारांचे प्रभावी साधन आहे. तिच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये भाषा शिकण्याचा आनंद आणि आत्मविश्वास दोन्ही विकसित होतात.

संदर्भ

1. देशमुख, एल. जी. (2017). *प्राथमिक शिक्षणातील भाषिक क्रियाकलाप.* पुणे: नूतन प्रकाशन.
2. वाघमारे, पी. आर. (2019). *भाषा शिकविण्याच्या नाविन्यपूर्ण पद्धती.* नागपूर: विद्या प्रकाशन.
3. कुलकर्णी, एस. ए. (2021). *अनुभवाधारित शिक्षणाचे तत्त्वज्ञान.* मुंबई: लोकप्रिय प्रकाशन.
4. गायकवाड, एन. डी. (2018). *भाषिक कौशल्य विकास आणि प्राथमिक शिक्षण.* औरंगाबाद: मराठी शिक्षण परिषद.
5. पाटील, आर. जी. (2020). *शब्दसंपत्ती आणि सर्जनशील लेखन.* पुणे: मंगेश प्रकाशन.
6. जोशी, एस. एन. (2016). *बालशिक्षणातील अभिनव प्रयोग.* कोल्हापूर: फडके प्रकाशन.
7. कुलथे, व्ही. बी. (2022). *भाषा शिक्षण आणि आधुनिक साधने.* नाशिक: विद्याभारती प्रकाशन.

Copyright © | JET Network, All Rights Reserved